

*Həsənov İsmayıl Cəfər oğlu,
iqtisad elmləri namizədi, dosent,
Bakı Biznes Universiteti,
E-mail: i_hasanov_65@mail.ru
© Həsənov İ.C., 2021*

UOT – 331.108

TİKİNTİ-İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLATI PROSESLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi – tikinti-investisiya fəaliyyətinin təşkilati proseslərinin işlənməsinə sahənin maddi-texniki bazasının, istehsal potensialının, icraçıların ixtisas səviyyəsinin, layihə həllərinin elmi-texniki dərəcəsinin, tikinti işlərinin keyfiyyətinin, istehsalın və idarəetmənin təşkilinin təsirini elmi cəhətdən araşdırmaqdır.

Tədqiqatın metodologiyası – tikinti-investisiya fəaliyyətinin təşkilati proseslərinin işlənməsini sistemli və kompleks araşdırmaqdır. Proses ərzində onların təsirinə görə nəzərdə tutulardan kənarlaşmanın qiymətləndirilməsi imkanları haqqında məsələlərin həll edilməsinə əsaslanılmalıdır. Qərar qəbul etmək üçün tikinti meydançasında koordinasiya işi aparılmalıdır ki, bu da investisiya praktikasında və tikinti meydançasında işlərin gedişinin qiymətləndirilməsi əsasında həyata keçirilir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – əldə edilmiş nəticələrin tikinti-investisiya fəaliyyətinin təşkilati-iqtisadi proseslərinin idarə edilməsində tətbiq etməkdir. Layihəçilərin və təşkilatçıların qarşılıqlı təsiri, konsepsiyaların razılaşdırılması texnikası, iqtisadi layihələri birləşdirən işlərin aparılması qaydaları, investisiya layihəsinin həyata keçirilməsinin şəbəkə modeli kompleksi investisiya layihələndirilməsi çərçivəsində məqsədyönlü hesab edilir.

Tədqiqatın nəticələri – tikinti-investisiya fəaliyyətinin təşkilati-iqtisadi proseslərinin işlənməsinin təkmilləşdirilməsi bu sahədə konseptual yeniliklərdən ibarətdir. Tədqiqatın nəticələrinin tikinti-investisiya fəaliyyətində tətbiqi təşkilati proseslərin sahənin maddi-texniki bazasının istehsal potensialından, icraçıların ixtisas səviyyəsindən, layihə həllərinin elmi-texniki dərəcəsi, tikintinin keyfiyyətindən, istehsalın və idarəetmənin təşkili səviyyəsindən asılıdır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – tikinti-investisiya prosesinin idarə edilməsinin təşkilati – texnoloji təkmilləşdirilməsinin prinsipal sxemi, orta tikinti müəssisəsinin və onun inkişafının əsas istiqamətləri, rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinin idarə edilməsi əsaslandırılmış, müəssisənin inkişafının idarə edilməsinin çoxmeyarlı modeli işlənilmişdir. Eyni zamanda xarici şirkətlərin idarə edilməsində baş verən əsas dəyişikliklər müəyyənləşdirilmiş və Azərbaycanın tikinti müəssisələrinin idarə edilməsi təcrübəsi nəzərə alınmaqla onların inkişaf tendensiyası müqayisə edilmişdir.

Açar sözlər: tikinti-investisiya fəaliyyəti, obyektlərin tikintisi, layihələndirmə, təşkilati proseslər, model.

GİRİŞ

Müasir dövrdə investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri istehsal potensialının ekstensiv şəkildə artmasını ardıcıl azaltmaqla iqtisadiyyatın inkişafını intensivləşmə yoluna keçirmək və əsas istehsal fondlarının istifadəyə verilməsinə investisiya qoyuluşunun artırılması ilə müəyyən edilir. Belə bir şəraitdə yeni tikintiyə, fəaliyyətdə olan müəssisələrin yenidən qurulmasına, texniki cəhətdən yenidən silahlandırılmasına və genişləndirilməsinə investisiyaların uzun müddətli yönəldilməsi birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Lakin müəyyən şəraitdə konkret regionlarda göstərilən istiqamətin prioritetliyi dəyişilə bilər. Belə ki, təbii sərvətlərin mənimsənilməsi prosesində uzaq ərazilərdə prinsipcə yeni sahələrin və istehsalın yaradılmasında yeni tikintinin investisiyalaşdırılması əsas olaraq qalacaq. Bununla yanaşı fondların təkrar istehsalının yeni formaları da mümkündür. Bu və ya digər məhsulun istehsal həcminin sürətli artırılmasında mövcud müəssisələrin genişləndirilməsi yolu ən məqsədyönlü ola bilər. İnvestisiya siyasətinin formalaşması və idarə edilməsinin səmərəli istiqamətlərinin seçilməsi qoyulan məqsədlərə nail olunmasına əsaslı təsir göstərən, iqtisadi, texniki, ekoloji, sosial və digər amillərin cəminin sistemli baxılması ilə həmişə əlaqədardır.

İnvestisiya siyasətinin reallaşması səmərəliliyi daha çox tikintinin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Bu da öz növbəsində onun maddi-texniki bazasının istehsal potensialından, icraçıların ixtisas səviyyəsindən, layihə həllərinin elmi-texniki dərəcəsindən, tikintinin keyfiyyətindən, istehsalın və idarəetmənin təşkilindən, tikinti prosesinin bütün iştirakçılarının ümumi fəaliyyətindən asılıdır. Tikinti sahəsində funksiyaların bəzilərini qeyri-tikinti profilli təşkilatlar yerinə yetirirlər. Bunlar tikintini avadanlıqlarla, materiallarla, nəqliyyat vəsaitlərilə və digər xidmətlərlə təchiz edirlər. Bütünlükdə tikinti prosesinə ölkənin əksəriyyət tikinti müəssisələri, onların maddi və texniki resursları cəlb olunur. Bu baxımdan tikintidə normal investisiya mühiti yaratmaq üçün bəzi məsələlərin həll edilməsi zəruridir.

Tikinti məhsulunun hazırlanmasında rentabellik və işlərin ritmikliyi, eyni zamanda müəssisənin gündəlik fəaliyyəti layihəçilərin və təşkilatçıların sıx qarşılıqlı əlaqəsinin olmasını tələb edir. İnvestisiya prosesində isə bu həm də layihəçilərlə menecerlərin əsas vəzifələridir, çünki yüksək dəyərli və uzun müddətə başa gələn işlərdə investisiyaların reallaşdırılmasındakı əməkdaşlığın çətinliklərinin nəticəsi kimi əmələ gələn səhvlərin düzəldilməsi, sonra isə aşkar edilən ziddiyyətlər gələcəkdə qurğuların istismarının səmərəliliyini son dərəcə mümkünsüz edə bilər.

Tikinti-investisiya fəaliyyətinin təşkilati-iqtisadi proseslərinin funksional məsələləri

İnşaat müəssisəsinin əsas fondlarını təşkil edən resursların tədqiqatına tikinti istehsalı qarşısında duran məqsədə əsasən başlamaq olar. Müəssisə istehsal sistemi kimi tikinti məhsulunun buraxılış vəzifəsini və onun dəyərinin əmələ gəlməsini təmin etməlidir. Qəbul edək ki, müəssisə ictimai sistem kateqoriyasına aiddir və onun mərkəzində başlıca element kimi insan dayanır, onu müasir dövrün bütün ictimai tələblərinə cavab verən, insanların tələbatını təmin edən, iş şəraitini yaxşılaşdıran birinci dərəcəli məqsəd kimi adlandırmaq olar. Buna uyğun olaraq çoxlu müxtəlif resursları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: tikinti məhsulunun buraxılışı; dəyərin formalaşması, mənfəət; ətraf mühit şəraiti və ictimai tələbatla əmək şəraitinin uyğunlaşdırılması [1].

Həmin təsnifat prinsiplərinin qarşılıqlı təsirinin qiymətləndirilməsi üzrə, gələcək reallaşdırılmanı müəyyən edən təhlilin məntiqi nisbətində və müəssisənin fəaliyyətinin planlaşdırılmasına əsasən nəticə çıxarmaq olar. Hər bir halda yeni dəyərin alınması üzrə məqsədə nail

olmağın şərti istehsalın belə məqsədinin müəyyən edilməsidir. Belə halda istehlakçıların tələblərini təmin edən məqsədə nail olmaq üçün tikinti məhsulunun qazanc əldə etmək üçün bazara çıxarılmasına imkan yaranır. Beləliklə, bazarın tələbatına uyğun müasir tikinti məhsulunun faydalı istehsalını təmin edən, texnologiyanın tətbiqi nisbətində tikinti məhsulu buraxılışı məqsədini, yeni dəyərin yaradılması üzrə vəzifələrin yerinə yetirilməsi şəraitini əmələ gətirir.

Tikinti məhsulu və resurslar arasındakı əlaqənin formalaşması

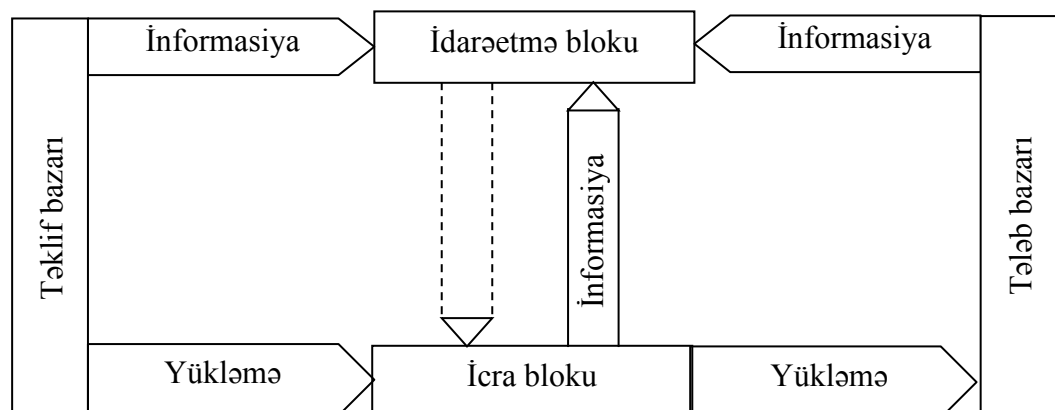
Tikinti müəssisəsinin fəaliyyəti və inkişafı üçün zəruri elementlər müxtəlif resurslardır: insan, maddi və enerji resursları, maşınlar və avadanlıqlar, qurğular və mühəndis şəbəkələri, informasiya mənbələri. Tikinti müəssisəsi sistemində resurslar öz vəziyyətinə görə uzunmüddətli istifadə edilənlər və yenilənənlər ola bilər. Uzunmüddətli istifadə olunan resurslara tikililər, maşınlar, avadanlıqlar və s. aid edilir. Yenilənən resurslar istehsalı təmin etmək üçün lazımdır, istifadə olunan materiallar, enerji resursları, kənardan alınan yarımfabrikatlar, hazır məmulatlar və s. bura daxildir.

Tikinti müəssisəsi istehsal sistemi kimi məhsulun buraxılış vəzifəsini və onun dəyərinin əmələ gəlməsini təmin etməlidir. Qəbul edək ki, müəssisə ictimai sistem kateqoriyasına aiddir və onun mərkəzində başlıca element kimi insan durur, onu müasir dövrün bütün ictimai tələblərinə cavab verən, işin şəraitini yaxşılaşdıran birinci dərəcəli məqsəd kimi də adlandırmaq olar. Buna uyğun olaraq, resursları aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar: tikinti məhsulunun buraxılışı; dəyərin formalaşması, mənfəət; ətraf mühit şəraiti və ictimai tələbatla əmək şəraitinin uzlaşdırılması [2].

Müəssisənin vaxta görə sabit fəaliyyəti məqsədin əvvəlcədən razılaşdırılmasını nəzərdə tutur. Sistem təhlilinə əsasən, tikinti məhsulunun fəaliyyətinin modelləşdirilməsi və yuxarıda qeyd edilənlərin məsələlərin ümumiləşdirilməsi üçün köməkçi vasitə aşağıdakılar ola bilər:

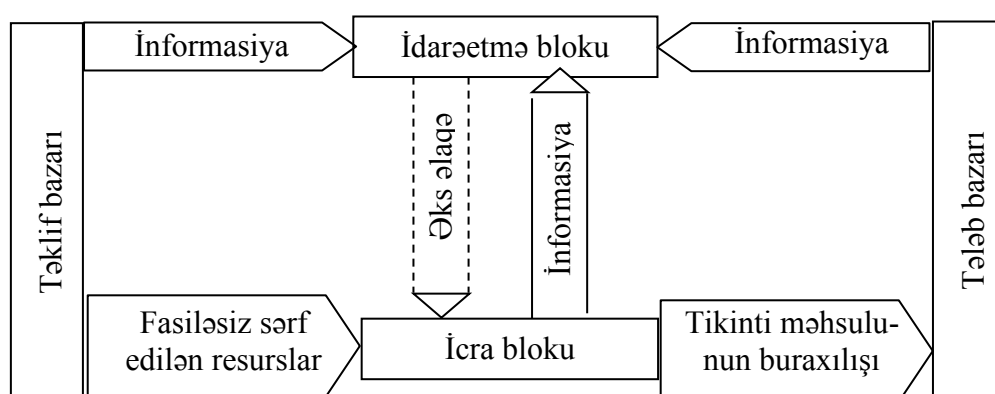
- tikinti müəssisəsi təklif və tələb bazarı ilə əlaqəli açıq sistem kimi fəaliyyət göstərir;
- idarəetmə sistemi əks əlaqə vasitəsilə icra sistemini tənzimləyir;
- tənzimləmə üçün əsas kimi tələb və təklif bazarları haqqında, həmçinin icra sistemləri haqqında daima daxil olan informasiyaların istifadə olunması götürülür.

Şəkil 1-də tikinti müəssisəsinin iki əsas hissədən ibarət olan fəaliyyət sxemi göstərilir – idarəetmə sistemi və icra mexanizmi.

Şəkil 1. *İnvestisiya prosesində tikinti müəssisəsinin sistem modeli.*

Sistemin fəaliyyəti tikinti müəssisəsinin məqsədlərinə nail olmaq üçün seçilən çoxlu sayda resurslara əsaslanır. Sistemin qurulması nəticəsində tikililərdən, maşınlardan, avadanlıqlardan, mühəndis şəbəkələrindən və s. ibarət sabit resurslar əmələ gəlir. Makro və mikro-sistemin fəaliyyətinin sabit olduğu vaxtda və onların maneəsiz inkişafı milli iqtisadiyyatın tərkibinin, sistemaltı kimi ayrıca tikinti müəssisəsinin tarazlıq vəziyyətini tələb edir. Tarazlıq vəziyyətinə şəkil 2-də baxmaq olar, burada tikinti müəssisəsinin genişləndirilmiş sistem modeli verilir. Həmin modelə uyğun uzunmüddətli resursların əhəmiyyətinə görə istifadə edilməsi müəssisənin fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün ildə lazimi resursların sərf edilməsini tələb edir. Qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün layihə texnologiyası və təşkilat metodları tətbiq edilməklə, müəssisənin məqsədinə cavab verən planlaşdırılmış həcmdə tikinti məhsulunun yerinə yetirilməsi vacib şərtidir [6].

Şəkil 2. İnvestisiya prosesində tikinti müəssisəsinin genişləndirilmiş modeli

Resurslar arasındakı əlaqə qarşılıqlı təsir xarakterlidir, bu əlaqə uzunmüddətli və yenilənən resurslar arasındakı bərabər səviyyədə əmələ gələ bilər. Tikinti materialları və məmulatlarının əksəriyyəti avadanlıqların tətbiqi ilə müəyyən texnologiyaya görə istehsal olunur. İstehsalın seçilən texnologiyası, istifadə edilən avadanlıq və maşınlar istehsal üçün daima təzələnmə və zəruri resursların özbaşına seçilməsi imkanını məhdudlaşdırır (məsələn, işçi qüvvəsi, materiallar, enerji). Resursların istifadəsi, onların texnoloji proseslər çərçivəsində birgə iştirakının qarşılıqlı asılılığına əsaslanır, bu da avadanlığın, materialların ayrı-ayrı növlərinin sərbəst dəyişilməsini məhdudlaşdırır. Uzun müddət istifadə olunan resursların texniki səviyyəsinin artması qarşılıqlı əlaqəni gücləndirir.

Tikinti məhsulu və resurslar arasındakı xüsusi əlaqə ondan ibarətdir ki, uzun müddətə istifadə olunan resursların xarakteri sistem çərçivəsi daxilində əmələ gəlir, buraxılan məhsulun keyfiyyətinə təsir edir, çox və ya az əhəmiyyətli investisiyanı tələb edir. Mikrosistem kimi tikinti müəssisəsinin xüsusiyyətlərinə baxılaraq məqsədin qiymətləndirilməsinə müəssisə və ətraf mühit arasındakı uzlaşdırma şərti ilə başlaması tövsiyə olunur. Müasir texnologiyanın tətbiqində aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

- ən yeni texnologiya əksər hallarda universallıqdan kənarlaşmanı tələb edir;
- mexanikləşdirmənin ən yüksək səviyyəsi əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə yönəldilir;
- daim yenilənən resurslarla buraxılan məhsulun dəyişilməsi imkanı daralır.

Yuxarıda göstərdiklərimizə əsasən demək olar ki, texnologiyanın yaradılmasına yönəldilən, investisiyaların təsiri altında yaradılan müasir texnologiya ənənəvi sistemə nisbətən

şərti olur. Investisiyanın qiymətləndirilməsi növbəti-nəzərinə bu, ziddiyyətli hesab edilir və böyük olmayan daxili bazara malik olan milli iqtisadiyyat üçün aşağıdakı səbəblərdən çox gərgin olur:

- müasir maşınların dəyəri adətən əhəmiyyətli dərəcədə ənənəvi avadanlıqların quraşdırılması xərclərindən çoxdur.

- böyük investisiyanın nəticəsi kimi, istismar üzrə yüksək tələblər istismar xərclərini və onun saxlanması xərclərinin dəyəri artır, xüsusi xərclərin azaldılması isə istehsal gücü tam istifadə olunanda mümkündür;

- maşınların yüksək məhsuldarlığı və güclərə tələbat arasında ahəngdarsızlıq vəzifələrinin yerinə yetirilməsini və xərclərin ödənməsini dayandırır və maşınların maddi və fiziki köhnəlməsinin pozulması mənbəyi olur.

Təsvir edilən xüsusiyyətlərə və investisiya qərarlarının əsaslandırılması məqsədi ilə əmələ gələn ziddiyyətlərə əsasən texniki-iqtisadi əsaslandırmanın hazırlanması üçün məntiqi (qanuni) model sisteminin istifadəsi məqsədyönlüdür.

İnvestisiya prosesinin planlaşdırılması və təşkili prosesi

Ölkə iqtisadiyyatı özünü açıq sistem kimi aparır, giriş (idxal) və çıxış (ixrac) vasitəsilə dünya təsərrüfatı ilə əlaqəyə girir. Rabitə əlaqələrinin inkişafı maddi dəyərlilərin dəyişilməsi ilə yanaşı, informasiya xarakterli sıx əlaqələrin yaranması informasiya axınlarını sürətləndirmişdir. Bizim əsrin iqtisadi problemləri, məsələn, böhranın əmələ gəlməsi, həmçinin digər amillər (məhsulun yeni növləri, xidmətlərin yayılması, istehlakçıların davranışının dəyişilməsi və s.) dünya təsərrüfatının sistem xarakterli olmasını təsdiq edir. Kosmik fəzanın tədqiqinin nəticələri göstərir ki, bütün kainat vahid sistemi təşkil edir.

İnvestisiya prosesinin planlaşdırılması və təşkili prosesində tətbiq edilən ətraflı sistem təhlili aşağıdakılarla əsaslandırılır:

- bütün dünya iqtisadi sisteminin inkişafına əsasən proqnozlaşdırma;
- təhlilin texniki, iqtisadi dəyişikliklərin proqnozu ilə məhdudlaşdırılması;
- bütün tədqiqatın vəzifələrinə uyğun ətraf mühitin mühafizəsinin təşkili.

Tikinti məhsulunun müxtəlif növlərinin qeyri-xətti həyat tsiklinin keçmiş davranışında olan yerini öyrənərək, həmin tsiklin müddətinin azaldılması tendensiyasını aşkar etmək olar. Bütünlükdə texniki inkişafın gələcəkdə sürətləndirilməsinin nəzərdə tutulması ilə bağlı hesablama daima azaldılan tsiklin qəbul edilməsi tövsiyə olunur.

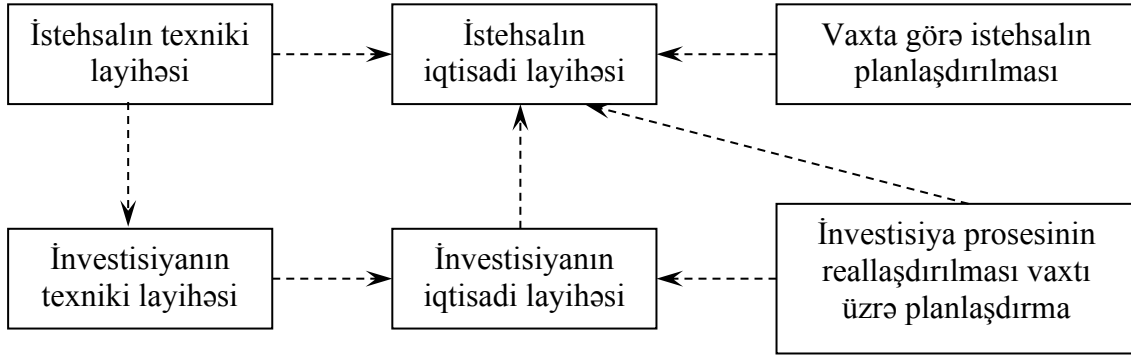
Tikinti məhsulunun həyat müddəti qrafikini nəzərə almaqla vaxtın planlaşdırılması və ona olan tələb maksimum yaxınlaşır. Həqiqəti əks etdirmək üçün planlaşdırmanın kompleks sisteminin tətbiqinin köməkliyi ilə tövsiyə olunanı müəyyənləşdirək:

- investisiyanı həyata keçirmək üçün hansı vaxtın lazım olduğunu və yeni məhsulun istehsalına nə vaxt başlanmasını;

- tsiklin hansı mərhələsində qrafikin xarakterinin nəzərə alınması və bazara məhsulun çıxarılmasını;

-tələbin qrafiki üzrə həmin zaman anına tələbatın örtülməsinin təmin edilməsini.

Belə yolla alınan informasiyaların əsasən tikinti məhsulunun hansı şəraitdə və hansı müddətə reallaşdırılmasını qiymətləndirmək olar. Şəkil 3-də investisiya haqqında qərarların əvvəlcədən hazırlanmasının nəzəri modelinin istifadə olunması ilə bağlı planlaşdırılmasının qarşılıqlı asılılığı göstərilir.

Şəkil 3. *İnvestisiya prosesində planlaşdırmanın məntiqi modeli*

Modelin təqdim edilməsi məntiqinə əsasən planlaşdırmanın gedişini aşağıdakıları nəzərə almaqla tənzimləmək olar:

- göndərilən ana mikrosistemin məqsədinə xidmət edilməsi (məhsulun buraxılışı, dəyərin əmələ gəlməsi, əmək şəraitinin inkişafı);
- məqsədli qurulmaya əsasən, tətbiq üçün əlverişli olan istehsalın texnologiyasının dəqiqləşdirilməsi;
- hər bir variant üçün eyni vaxtda iqtisadi hesablamalar və vaxta görə hesablamaların həyata keçirilməsi, hansı ki, onun əlverişliliyinin müəyyən edilməsinə imkan yaradır;
- istehsal proseslərinin müxtəlif variantları üçün hazırlanan, texniki layihələri, investisiyaların planlaşdırılması üçün zəruri texniki layihələrin işlənməsinin əsaslı təsəvvür edilməsi;
- investisiya texniki layihələrə əsasən, investisiya layihəsinin icrasını xarakterizə edən iqtisadi hesablamaların aparılması;
- investisiya layihələrinə əsasən, onların icrasının hesablama vaxtının aparılması;
- nisbi dəqiqliklə investisiya layihələri üzrə qəti istismar xərcləri haqqında, işçi layihələri üzrə istehsal xərclərinin proporsionallığı haqqında nəticə çıxarılmasını; həmin məsələlərə nəzarət edilməsinə istismar prosesi və investisiyaların vaxtının hesablanması köməkliyini;
- vaxtın nəzarət hesablanması qəbul edərək, istənilən şəbəkə qrafiki ilə müqayisə edilməsini. Buna əsasən məhsulun (binanın, qurğunun) xidmət müddəti hesablanması qəbul edilən və nail olunan qiymətlə, istehsalın layihələndirilən həcminə çıxış vaxtı anı razılaşdırılır.

Təklif olunan modeli qəbul edərək, həm istehsal prosesi layihəsi və məhsulun satış planı tərəfindən, həm də real təsərrüfat planı nöqtəyi-nəzərdən investisiya proqramının icrasını xarakterizə edən, şəbəkə qrafikinə əsasən aparılan, tədqiqatın həqiqətə uyğunluğunu yoxlamaq olar. İkili nəzarət tələb edir ki, investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi vaxtı gələcəkdə təkə istehsalın iqtisadi nəticəsinə yox, həm də kapital xərclərinə müəyyən təsir göstərsin. İnvestisiyaların keçmişdə reallaşdırdığı çoxlu təcrübə isbat edir ki, tikinti xərcləri vaxt funksiyalarında dəyişirlər.

İnvestisiya prosesində layihənin həyata keçirilməsinin şəbəkə modeli

İnvestisiya prosesinin təşkilində dəyişilən məqsədlərin və təşkilat məsələlərinin kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikaları üzrə müxtəliflik əmələ gəlir ki, bu da razılaşdırmanı mürəkkəbləşdirir. İnvestisiyaların təşkili praktikasında məqsədlər və güclər arasında xüsusi təşkilati həllərin tətbiqindən nisbi harmoniya əldə edilə bilər.

Gələcək istehsalın tikinti məhsulunun ritmi (tempi) ilə xarakterizə oluna bilən ritmikliyi qoyulan məqsədlərin güclərinə proporsionallıq əvvəlcədən layihələndirilən ritmin təmin olunmasını tələb edir. Ona görə də layihələndirmə mərhələsində texnoloji ilkin şərtlərin təmin edilməsi, xidmətlər bazarında etibarlılığı və faydalılığın qiymətləndirilməsinə nəzarət edilməsini məqsədyönlü hesab edir.

İnvestisiya prosesində ritmlilik layihə ritminə uyğun investisiya predmetinin reallaşdırılması ilə xarakterizə edilir. Ritimli reallaşdırma güclərin və məqsədlərin tarazlılığı ilə yanaşı fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün zəruri, müvafiq texniki, məntiqi qaydanı tələb edir, müxtəlif məqsədləri təmin edən təşkilati işlərin eyni vaxtda yerinə yetirilməsi halında bütün maneələri öz vaxtında ləğv edə bilər.

İstehsalın təşkilində paralellik müxtəlif texnoloji proseslərin və istehsalyığma avadanlıqların uzlaşdırılması ilə işin rejiminə uyğun həyata keçirilməsi təmin edilir. İnvestisiya prosesinin təşkilində paralellik prosesin müxtəlif mərhələlərində işin yerinə yetirilməsində təşkilatın paralel yüklənməsi, müxtəlif xarakterli layihə və tikinti işlərinin paralel yerinə yetirilməsi deməkdir.

İstehsal prosesinin təşkilində fasiləsizlik işçi yerlərinin fasiləsiz yüklənməsi və istehsal sahələri vasitəsilə əmək əşyalarının bərabər (optimal dərəcəsinin fasiləsizliyi) keçməsinə əldə edilə bilər. İnvestisiya prosesinin təşkilində fasiləsizlik prinsipinin həyata keçirilməsi başlamış xüsusi məqsədlərin fasiləsiz yerinə yetirilməsinin ardıcılığını tələb edir və ya işləri genişləndirən müəssisənin (təşkilatın) daima yüklənməsi şərti kimi, məsələn, meydançada işi başlayan, tikinti müəssisəsi.

Nəzərə alsaq ki, əksər hallarda hər hansı bir sadə investisiya prosesi mürəkkəblik nöqtəyi-nəzərdən orta istehsal proseslərindən bir neçə dəfə üstündürsə və investisiyaların layihələndirilməsi və reallaşdırılmasında iştirak edən tikinti müəssisələrinin fəaliyyəti müxtəlif müəssisələri əhatə edərsə (investisiyalaşdırılan müəssisədən asılı olmayan), onda investisiya prosesləri üçün xüsusi təşkilat metodlarının yaradılması və istifadəsi zəruriliyi qəbul edilə bilər. Şəraitə, layihələndirmənin vəziyyətinə və investisiyaların reallaşdırılmasına uyğun olan təşkilat qərarları əsas hesab olunur. Uzun illər toplanmış təcrübəyə əsasən, mütəxəssislər texniki sənədlərlə yanaşı işlərin inkişafı üzrə və istehsal prosesinin gedişini tənzimləyən planlaşdırmanı tələb edirlər. Bu tələb hazırda tətbiq edilən xətti təqvim qrafiklərinin işlənməsinə səbəb olmuşdur.

Sistem təhlili çərçivəsində tədqiqat mürəkkəb proseslərin modelləşdirilməsinin xətti təqvim qrafiklərinin qurulmasını elə formada tələb edir ki, bu da işlərin gələcəkdə yerinə yetirilməsinin real qiymətləndirilməsini çətinləşdirir. Xətti təqvim planı fəaliyyətin növləri arasındakı qarşılıqlı asılılığı sadələşdirir və texnoloji əlaqələrdə təhrif edilmənin əmələ gəlməsi imkanlarının qarşısını alır.

Fəaliyyət növlərinin artması ilə diaqramın ucu bucağı görünməyən olur və ona görə də prosesin ətraflı dərinləşməsi məhduddur. Texniki təsvirin məhdudluğu və fəaliyyət növlərinin artması, adətən, modelə məcburi şərt xarakteri daşıyan növləri daxil etməyə imkan vermir. Təcrübə göstərir ki, onların olmaması ilkin şərtlərin möhkəmləndirilməsini zəiflədir və onun nəticəsində məqsədlərin reallaşdırılmasını çətinləşdirir. Qantın diaqramı fəaliyyət növlərini müəyyən tikinti müəssisə ilə əlaqəsini təmin etmir və beləliklə, işlərin bilavasitə idarə edilməsi üçün əsas yaratmır. Ehtiyat vaxtını müəyyən etmək üçün imkanları təsvir etmir. Belə formada prosesin qrafikinin hazırlanması kompüterə daxil etmək üçün istifadə oluna bilməz və tsiklərin optimallaşdırılması üçün yararlı olmur [4].

Yuxarıda göstərilən məhdudiyətləri nəzərə alaraq, xətti təqvim planı investisiya proseslərinin layihələndirilməsi və təşkili üçün tövsiyə oluna bilməz.

Tədqiqatlar göstərdi ki, mürəkkəb sistemin elementləri arasında əlaqə qrafiklərlə həqiqi xarakterizə oluna bilər. Layihəçilər və təşkilatçılar qraflar nəzəriyyəsinin öyrənilməsinə əsasən belə nəticə çıxardılar ki, ən məqsədyönlü vəsait kimi istehsalın və inkişaf prosesləri sisteminin modelləşdirilməsi üçün şəbəkə qraflarının həmin sistemin uyğun xüsusiyyətləri yaxşı istifadə oluna bilər. Modelin peşəkar savadlı seçilməsinin qraf modelərində abstraksiyanın təhlükəsi və onun tətbiqi minimumdur, xətti təqvim planı üçün xarakter olan məhdudiyətlər yoxdur, prosesin sistemi kompüterə köçürülə bilər və optimallaşdırmaya məruz qalar.

Şəbəkə planlaşdırılmasının ətraflı təsviri bizim məqsədimiz deyil və sonra yalnız investisiyaların təşkilində istifadə olunan metodikalar və texnika baxılacaqdır.

İstehsalın təşkili praktikasında şəbəkə layihələri proyeksiya növündə təqdim edilməntiqi, müvəqqəti və güclərlə. Investisiya prosesinin təşkilində investisiya xərclərini məntiqə və vaxt üzrə bölünməsinə uyğun detallaşdırmaq məqsədyönlüdür. Belə həllin köməkliyi ilə vaxt prosesindəki axına uyğun, xərclərin dəyişilməsinin sayca əhəmiyyətini almaq üçün əsas yaratmaq olar.

Praktikada investisiya prosesini modelləşdirmək üçün müxtəlif həllər tətbiq edirlər. Ən geniş yayılanlar aşağıdakı metodlardır:

- SRM işləri üzrə şəbəkə qrafiki;
- PERT hadisələri üzrə şəbəkə qrafiki;
- MRM metodu;
- SRM və PERT şəbəkə qrafiklərinin kombinasiyası.

Bunlar içərisindən investisiya prosesinin modelləşdirilməsi üçün işlər üzrə şəbəkə qrafikinin tətbiq edilməsi tövsiyə edilir. Onun təsviri texnikası şəbəkə qrafiklərinin digər tipləri ilə müqayisədə əlavə informasiyanın olmasına imkan yaradır. O, işlərin növləri arasında məntiqi əlaqələrin göstərilməsi və kritik yolların müəyyən edilməsi üçün yararlıdır.

İşlər üzrə şəbəkə qrafikinin böyük üstünlüyü ondan ibarətdir ki, onun işlənməsi üçün hesablama texnikasını faktiki məlumatlara əsasən qoşmaq olar. Vaxt miqyasında prosesin axınının planlaşdırılması işlərin yerinə yetirilməsi ardıcılığının müəyyən edilməsinə və işlərin zəncirinin cəminə əsasən qurulur. Müvəqqəti parametrlərin miqdarca müəyyən edilməsi üçün layihəçi stoxastik və determin metodları arasında seçim etməlidir.

Stoxastik planlaşdırma vaxtı qeyri-müəyyən əhəmiyyəti ilə əməliyyat aparır, ayrıca işlərin və bütün prosesin vaxt rəqəmləri ehtimalının dəyişilən kəmiyyəti kimi düzəldilir.

Determin modeli işlərin yerinə yetirilməsini və onun nəticəsində bütün şəbəkə qrafiki vaxtının bir – vahid əhəmiyyəti ilə xarakterizə olunur.

Şəbəkə planlaşdırılmasında ümumi qayda ondan ibarətdir ki, vaxtın əhəmiyyətinin determin müəyyən edilməsi o vaxt istifadə olunur ki, əgər əməliyyatların yerinə yetirilməsinin vaxtına tələbatı texniki normalara əsasən hesablayırlarsa, onda reallaşdırmaya təsir edən amillər nəzarət altında olur. Bir halda ki, investisiya prosesinin təşkilində qoyulan şərtlərdən heç biri təmin edilə bilməz, onda vaxtın qeyri-müəyyən əhəmiyyətinə əsaslanan stoxastik planlaşdırmanın tətbiqi tövsiyə edilə bilər.

İnvestisiya proseslərinin modelləşdirilməsində şəbəkə planlaşdırılmasının miqyasını və

onun proseslərinin şəbəkə qrafiklərinin və xüsusi şəbəkə qrafiklərinin işlənməsində dəyişilməsinin düzgün müəyyən edilməsi ən mühümdür. Mürəkkəb prosesləri layihələndirmək üçün, adətən, tətbiqin məqsədindən asılı olaraq müxtəlif miqyaslı şəbəkə qrafiklərini işləyirlər. İdarəetmənin və razılaşdırmanın əsasını bütün proses üçün yayılan kompleks şəbəkə qrafiki təşkil edir, ancaq aktiv reallaşdırmanın tənzimlənməsi üçün ən ətraflı miqyasda xüsusi şəbəkə qrafikləri lazımdır.

Sənaye tikintisi investisiyalarının təşkilində son dərəcədə iki miqyaslı şəbəkə planlaşdırılmasının tətbiqinə cəhd göstərilməlidir. Layihələndirmə prosesində hər şeydən əvvəl, prosesin kompleks şəbəkə qrafikini işləyirlər, sonra isə xüsusi şəbəkə qrafiklərini, hansı ki, işlərin detallaşdırılması müəyyən kompleks şəbəkə qrafikinə təşkilinin fəaliyyətini konkretləşdirir və yerinə yetirilməsi vaxtını müəyyən edir.

Kompleks şəbəkə qrafikinə son işlənməsi şərti layihələndirmənin həmin mərhələsində kompleks şəbəkə qrafikinə xüsusi şəbəkə qrafiklərinin daxil olması imkanlıdır. Investisiya prosesinin gedişində kompleks şəbəkə qrafiklərini, yeni və ya dəqiqləşdirilmiş informasiyaları nəzərə almaqla bir neçə dəfə düzəldirlər. Birinci işləməni iriləşdirilmiş göstəricilərlə layihənin işlənməsində birləşdirmək məqsədyönlüdür və yenidən işlənmə işçi layihələrinə və dəqiqləşdirilmiş məlumatlara əsasən aparılır. Xüsusi şəbəkə qrafiklərinin işlənməsi, əvvəlcədən dediyimiz kimi, komplekslə paralel həyata keçirilməlidir, kompleks qrafikə onların daxil edilməsi eyni zamanda da nəzarət olunmasına xidmət edir.

Şəbəkə planlaşdırılmasından gözlənilən nəticə güclər və vaxt üzrə planlaşdırılmanı, məntiqi qurulmanın vahidliyinin təmin edilməsi, bir-birinə həmin üç proyeksiyalarının qoyulmasına əsasən işlənmə gedişinin tənzimlənməsidir. Buna gözlənilən vaxtda prosesinə axmasının xidmət edən modelin məntiqi şəbəkə qrafikinə işlənməsi ilə başlatmaq lazımdır.

Şəbəkə planlaşdırılması sistemində və investisiya prosesinin möhkəmləndirilməsində məntiqi planlaşdırılmanın roluna əsasən, işlərin siyahısının tərtib edilməsinin məntiqi şəbəkə qrafikinə məqsədyönlü təqdim edilən, onların həyata keçirilməsinin ardıcılığını işləyən və konkret prosesin və yerli məlumatların xüsusiyyətləri haqqında ən yaxşı məlumata malik olan, layihəçilərin və təşkilatların birgə fəaliyyətinin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli qurulması tələb olunur.

Şəbəkə qrafikini qurmaq üçün mütəxəssisin cəlb edilməsi məqsədyönlüdür. Lakin belə halda, demək lazımdır ki, işlərin yerinə yetirilməsi qaydaları və onların qarşılıqlı əlaqəsinə aid dəyişikliklər ancaq layihəçilər və təşkilatçılarla razılaşdırıldıqdan sonra yerinə yetirilə bilər.

Bütövlüyü təmin etmək üçün işlərin siyahısı iki mərhələdə tərtib edilir:

- birinci addım kimi işdə iştirak edən layihəçilər və təşkilatçılar bir-birindən asılı olaraq işlərin siyahısını tərtib edirlər və onların xüsusi bacarığı üzrə investisiya prosesinin tərkibinə daxil edirlər;

- ikinci mərhələdə hazırlanan siyahının müqayisəsinə əsasən, layihələndirmənin həmin mərhələsi üçün işlərin son seçimi işlənilir.

İşlərin yerinə yetirilməsi ardıcılığı və onların qarşılıqlı əlaqəsinin aşkar edilməsi, əvvəlcədən yerinə yetirilən və ondan sonrakı işlərin təhlilini tələb edir. Bunu həmçinin layihəçilərə və təşkilatçılara tapşırmaq məqsədyönlüdür, çünki işlərin siyahısının tərtib edilməsini birgə yerinə yetirirlər. Əmələ gələn ziddiyyətlərin qarşısının alınmasına əsasən, layihələndirmənin həmin mərhələsi üçün işlərin ardıcılığının son variantını işləmək olar.

Vaxt miqyasında şəbəkə qrafikinin işlənməsi ilə bağlı işlərin yerinə yetirilməsinin əhəmiyyəti müəyyən edilir. Vaxt üzrə planlaşdırılmanın etibarlılığı tələb edir ki, güclərin miqdarca əhəmiyyəti prosesin yerinə yetirilməsi üçün vaxtın müəyyən edilməsi üçün əsas olsun. İşlərin təşkilinin şəbəkə qrafikinin işlənməsi üzrə həmin tələbin özü və kənar mütəxəssislərin cəlb edilməsinin köməkliliyi ilə təmin edilməsi məqsədyönlüdür. Məntiqi planlaşdırılma ilə müəyyənləşdirilən işlərin metodu kimi məsələlərin ikipilləli həllini tövsiyə etmək olar. İşlərin siyahısında, işlərin yerinə yetirilməsi vaxtının əhəmiyyətini saxlayan, informasiyalar verilir ki, bu zaman investisiya prosesində bütün tələb olunan vaxt və onun xüsusi əhəmiyyəti, kritik yolları müəyyən edilir, iş vaxtının hesablanması zəruriyyəti əmələ gəlir.

Sonrakı iş fazası vaxt qrafikinin işlənməsidir. Həmin məsələni şəbəkə planlaşdırılması ilə məşğul olan mütəxəssislərə, azad gücləri olan hesablama mərkəzinə və öz müəssisəsinin mütəxəssislərinə tapşırmaq olar. Hər bir variantın seçilməsində, işlərin vaxtını müəyyən edən mütəxəssisləri təmin etmək, vaxtın qrafikləri ilə tanış olmaq imkanı və zəruri hallarda onlarla layihələndirməni razılaşdırmaq lazımdır.

Y E K U N

Aparılmış tədqiqatlardan belə nəticə çıxarıraq ki, tikinti-investisiya fəaliyyətinin təşkilati proseslərinin sistemli və kompleks şəkildə araşdırılması layihəçilərin və təşkilatçıların daha sıx qarşılıqlı əlaqələndirilməsi, investisiya layihəsinin həyata keçirilməsinin şəbəkə modelinin kompleks-investisiya layihələndirilməsi çərçivəsində tətbiqi və bu istiqamətdə işlərin aparılması qaydalarını təkmilləşdirməyə imkan yaradır. Belə bir şəraitdə yeni tikintiyə, fəaliyyətdə olan müəssisələrin yenidən qurulmasına, texniki cəhətdən yenidən silahlandırılmasına və genişləndirilməsinə investisiyaların uzun müddətli yönəldilməsi birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Tikinti sferasında investisiya siyasətinin formalaşmasında investisiya prosesinin idarə edilməsi, planlaşdırılması və təşkili problemlərinin işlənməsinə kifayət qədər diqqət yetirilir.

Tikinti məhsulunun hazırlanmasında rentabellik və işlərin ritmiliyi, eyni zamanda müəssisənin gündəlik fəaliyyəti layihəçilərin və təşkilatçıların sıx qarşılıqlı əlaqəsinin olmasını tələb edir. Yüksək dəyərli və uzun müddətə başa gələn işlərdə investisiyaların reallaşdırılmasındakı əməkdaşlığın çətinliklərinin nəticəsi kimi əmələ gələn səhvlərin düzəldilməsi, sonra isə aşkar edilən ziddiyyətlər gələcəkdə qurğuların istismarının səmərəliliyini son dərəcə mükünsüz edə bilər. Investisiya prosesinin təşkilində dəyişilən məqsədlərin və təşkilati məsələlərin kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikaları üzrə müxtəliflik əmələ gəlir ki, bu da razılaşdırmanı mürəkkəbləşdirir. Investisiyaların təşkili praktikasında məqsədlər və güclər arasında xüsusi təşkilati həllərin tətbiqindən nisbi harmoniya əldə edilə bilər.

Layihəçilərin və təşkilatçıların qarşılıqlı təsiri, konsepsiyaların razılaşdırılması texnikası iqtisadi layihələri birləşdirən, işlərin aparılması qrafiki, investisiya layihəsinin həyata keçirilməsinin şəbəkə modeli kompleks - investisiya layihələndirilməsi çərçivəsində məqsədyönlü həll edilir. Hazırkı dövrdə investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri istehsal potensialının eks-tensiv şəkildə artmasını ardıcıl azaltmaqla iqtisadiyyatın inkişafını intensivləşmə yoluna keçirmək və əsas istehsal fondlarının istifadəyə verilməsinə investisiya qoyuluşunun artırılması ilə müəyyən edilir. Hər bir investisiya layihəsi həcmindən, mürəkkəbliyindən, qoyulma şəraitindən asılı olmayaraq seçilən texnologiyaya uyğun həyata keçirilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Виноградова, В.В. Принципы и концепция организационно-экономического механизма финансирования строительства социального жилья, Санкт-Петербург, 2016.
2. Хаев Р.Х. Инвестиции: оценка, моделирование, конкурентоспособность. Казань: Таглитат, 2002.
3. Ширалиев В.М., Мамедова С.Б. Проблемы инвестирования реального жилищного сектора экономики Азербайджана. Баку: Нурлан, 2007
4. Райзберг Б.А. Государственное управление экономическими и социальными проектами. – М.: Изд-во «ИНФРА-М», 2010.
5. Ларионова Ю.В., Ларионов А.Н., Павлова С.А., Горшков Н.Г. Рынок доступной жилой недвижимости: вопросы государственного регулирования (монография). М.: Изд-во СГУ, 2013.
6. Смирнов, Е.Б. Принципы партнерства при реализации инвестиционно-строительных проектов. Вестник гражданских инженеров, М. 2013

*Гасанов Исмаил Джафар оглы,
кандидат экономических наук, доцент,
Бакинский Университет Бизнеса,
© Гасанов И. Дж., 2021*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ СТРОИТЕЛЬНО-ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

РЕЗЮМЕ

Целью исследования - является научное изучение влияния материально-технической базы месторождения, производственного потенциала, уровня квалификации исполнителей, научно-технического уровня проектных решений, качества строительных работ, организации производства и управления на разработку организационных процессов строительной и инвестиционной деятельности.

Методология исследования - систематическое и комплексное изучение развития организационных процессов строительной и инвестиционной деятельности.

Практическая значимость исследования - полученные результаты могут быть применены в управлении организационно-экономическими процессами строительной и инвестиционной деятельности.

Результаты исследования - совершенствование развития организационно-экономических процессов строительной и инвестиционной деятельности - являются концептуальными нововведениями в этой области. Применение результатов исследований в строительной-инвестиционной деятельности зависит от производственного потенциала материально-технической базы организационных процессов, уровня квалификации исполнителей, научно-технического уровня проектных решений, качества строительства, уровня организации строительства.

Оригинальность и научная новизна исследования - организация управления строительной-инвестиционным процессом - базовая схема технологического совершенствования, основные направления среднего строительного предприятия и его развития, управление конкурентоспособностью, многомерная модель предприятия, управление развитием. При этом были определены основные изменения в руководстве иностранных компаний и сопоставлены тенденции их развития с учетом опыта управления строительными компаниями в Азербайджане.

*Ismail Jafar Hasanov,
Ph.D. (Econ.), Associate Professor,
Baku Business University,
E-mail: i_hasanov_65@mail.ru
© I. J. Hasanov, 2021*

IMPROVEMENT OF ORGANIZATIONAL PROCESSES OF CONSTRUCTION AND INVESTMENT ACTIVITIES

ABSTRACT

The purpose of the research is to scientifically study the impact of the material and technical base, production potential, level of qualification of executors, scientific and technical level of project solutions, quality of construction work, organization of production and management on the development of organizational processes of construction and investment activities.

The methodology of the research is a systematic and comprehensive study of the development of organizational processes of construction and investment activities.

The practical importance of the research is to apply the obtained results in the management of organizational and economic processes of construction and investment activities. Interaction of designers and organizers, technique of coordination of concepts, rules of carrying out works combining economic projects, network of implementation of the investment project.

The results of the research - the improvement of the development of organizational and economic processes of construction and investment activities - are conceptual innovations in this area. Application of research results in construction and investment activities depends on the production potential of the material and technical base of organizational processes, the level of qualification of executors, the scientific and technical level of project solutions, the quality of construction, the level of organization of production and management.

The originality and scientific novelty of the research - the organization of the management of the construction and investment process - the basic scheme of technological improvement, the main directions of the medium construction enterprise and its development, the management of competitiveness, the multidimensional model of enterprise management were developed. At the same time, the main changes in the management of foreign companies were identified and their development trends were compared, taking into account the experience of management of construction companies in Azerbaijan.

Keywords: construction and investment activities, construction of facilities, design, organizational processes, model.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
05.05.2021
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
12.05.2021
Çapa qəbul olunmuşdur: 21.05.2021*

*Дата поступления статьи в редак-
цию: 05.05.2021
Отправлено на повторную обра-
ботку: 12.05.2021
Принято к печати: 21.05.2021*

*The date of the admission of the article to
the editorial office: 05.05.2021
Send for reprocessing: 12.05.2021
Accepted for publication: 21.05.2021*